

mekten menedildi; sürekli tehdit ve baskı altında tutuldu. Nitekim Ebû Ali es-Sadeffî onu ziyaret etmek istediğinde kendisinden hiçbir şey okuyup dinlememek ve icâzet almamak şartıyla buna izin verildiğini, konuşmaya başladıklarında ise kötü niyetle gönderilmiş bir kişi olabileceği endişesiyle sorduğu soruları ilgisi olmayan cevaplarla geçiştirdiğini, kendisinin Endülüslü bir hacı adayı olduğunu açıklaması üzerine sözle icâzet verdiğini, fakat daha fazla konuşmak istemediğini belirtmiştir (bk. Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 497). Mâristan kadısı Ebû Bekir Muhammed b. Abdülbâki 476'da (1083-84) kendisinden hadis dinlediğine göre yasaklamanın bu tarihten sonra olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda bu yasağın sebebi zikredilmemekle birlikte Ebû Ali es-Sadeffî'ye ait rivayeti kaydeden Zehebî'nin, bu rivayetin hemen ardından devrin idarecilerine beddua ettiğine, onların sünneti öldürüp Râfiziliği ve sapıklığı ihya ettiklerini söylediğine, Habbâl'in devrinin de Râfiziliğin ve ashaba sövmenin yaygınlaştığı (İbn Tağrıberdî, V, 3) Müstansır-Billâh el-Fâtımî dönemi (1036-1094) olduğuna bakılırsa bunun temelinde siyasî sebeplerin ve mezhep taassubunun bulunduğu ortaya çıkar.

Geçimini kitapçılık yaparak sağladığı için pek çok değerli esere sahip olduğu belirtilen Habbâl, 6 Zilkade 482'de (10 Ocak 1090) Mısır'da vefat etti. Bu tarihin Şevval 482 (Aralık 1089) olduğu da ileri sürülmüştür.

Eserleri. Habbâl'in günümüze ulaşan tek eseri *Cüz' fihi vefeyâtü kavm mine'l-Mısrıyyîn ve nefer sivâhüm min sene hams ve seb'in ve şelâse mi'e* adlı kitabıdır. Yıl esasına göre tertip edilen eserde 375-456 (985-1064) yılları arasında vefat eden 409 hadis âliminin çok defa sadece vefat tarihleri belirtilerek kısa biyografilerine yer verilmiştir. Eserin Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunan (Mecmua, nr. 78; Umumi, nr. 3814, vr. 213^a-224^a) tek yazma nüshası Selâhaddin el-Müneccid tarafından neşredilmiş (MMMA, II/2 [Kahire 1376/1956], s. 292-338), ayrıca Ebû Abdullah Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd eseri *Vefeyâtü'l-Mısrıyyîn* adıyla yayımlamıştır (Riyad 1408/1988). Bazı müteahhir kaynaklarda (meselâ bk. *Hedıyyetü'l-ârifin*, I, 9) Habbâl'e nisbet edilen *Vefeyâtü's-Şüyûh* adlı kitabın da aynı eser olması muhtemeldir. Kaynaklarda Habbâl'in Süfyan b. Uyeyne'ye ait âlî hadisleri top-

ladığı zikrediliyorsa da bu eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Habbâl, *Cüz' fihi vefeyâtü kavm mine'l-Mısrıyyîn ve nefer sivâhüm min sene hams ve seb'in ve şelâse mi'e* (nşr. Salâhaddin el-Müneccid, MMMA, II/2 içinde), Ka-hire 1376/1956, nâşirin mukaddimesi, s. 286-295; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, II, 379; Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, III, 1191-1196; a.m.lf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 495-503; Safedî, *el-Vâfi*, V, 355; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 3, 129; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 353-354; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2019; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 366; *Hedıyyetü'l-ârifin*, I, 9; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 572. TAYYAR ALTIKULAÇ

HABBÂZÎ

(الخَبَّازِي)

Ebû Muhammed Celâleddin
Ömer b. Muhammed
el-Hucendî el-Habbâzî
(ö. 691/1292)

Hanefî fakihî.

629 (1232) yılında Mâverâünnehir şehirlerinden Hucend'de doğdu. Aynı yerde öğrenim gördükten sonra Hârizm'e giderek orada ilimle meşgul oldu ve ardından Bağdat'a geçti. Daha sonra Şam'a gelip el-İzzıyye el-Berrâniyye Medresesi'nde ders okuttu. Hac için gittiği Mekte'de bir yıl mücâvir olarak kalan Habbâzî ardından Şam'a dönüp el-Hâtûniyye el-Berrâniyye Medresesi'nde ders ver-

meye başladı ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. Söz konusu medresede ders verebilmenin en önemli şartı zamanının en üstün Hanefî âlimi kabul edilmektir. Hayatından bahseden kaynaklar onun gerçekten de bu vasıfta bir âlim, fıkıhın hem usulünü hem de fûrûnunu çok iyi bilen bir fakih, aynı zamanda ibadet ve zühd ehli bir kişi olduğunda ittifak etmişlerdir.

Leknevî, Habbâzî'nin Abdülazîz el-Buhârî'den (ö. 730/1330) ders okuduğunu zikretmekteyse de 1292 yılında vefat eden bir kimsenin 1330'da vefat eden bir hocadan ders aldığı kabulde ihtiyat gösterilmelidir. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Mes'ûd el-Konevî, Bedrû't-tavîl adıyla bilinen Dâvûd b. Ağlebek b. Ali er-Rûmî ve Hibetullah b. Ahmed et-Türkistânî en meşhurlarıdır.

Habbâzî'nin *el-Muğnî fi uşûli'l-fıkıh* adlı eserini neşreden Muhammed Mazhar Bekâ müellifin hayatından bahsettiği mukaddimesinde, Nuaymî'nin *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris* te (I, 505) İbn Kesîr'in de Habbâzî'nin öğrencilerinden biri olduğunu söylediğine işaret ettikten sonra, 1301'de doğan İbn Kesîr'in 1292'de vefat eden Habbâzî'ye öğrenci olmasının imkânsızlığına dikkat çekmiştir.

Habbâzî 25 Zilhicce 691 (7 Aralık 1292) tarihinde Şam'da vefat etti ve Süfıyye Kabristanı'na defnedildi. Bazı kaynaklar onun 671 (1272) yılında öldüğünü kay-

Habbâzî'nin *el-Hâdî fi uşûli'd-dîn* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 283)

deder (İbn Kesîr, XIII, 331; M. Mustafa el-Merâgî, II, 79).

Eserleri. 1. *el-Muğnî fî uşûlî'l-fıkh* (nşr. Muhammed Mazhar Bekâ, Mekke 1403/1983). En önemli eseridir. Üzerinde biri Habbâzî'ye ait olmak üzere (Princeton Üniversitesi Ktp., Yahuda, nr. 3713) on kadar şerh yazılmış olup müellifleri şunlardır: Alâeddin Ali b. Mansûr el-Makdisî, Muhammed b. Ahmed et-Türk-mânî, Şehâbeddin Ahmed b. İbrâhim el-Ayıntâbî, Cemâleddin Mahmûd b. Ahmed el-Konevî, Sirâceddin Ömer b. İshak el-Gaznevî, Mansûr b. Ahmed el-Hârizmî, İbnü's-Sâîğ ez-Zümürürdî, Alâeddin Ali Esved, Muhammed b. Yûsuf el-İsbîrî ve Eyyûbizâde Mustafa (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1749; *el-Muğnî*, nâşirin girişi, s. 11-15). Bunlardan Sirâceddin el-Gaznevî'ye ait şerhin I. cildinin, Sâtiryâ Efendi Zeyn tarafından Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak edisyon kritiği yapılmış ve eser üç cilt halinde basılmıştır (Mekke 1406/1986). 2. *Şerhu'l-Hidâye*. Hanefî fıkhının önemli kaynaklarından *el-Hidâye*'nin şerhidir. Değişik isimler altında çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin bazı nüshaları şu adlarla kaydedilmiştir: *Müşkilâtü'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 780), *Hâşiye 'ale'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 616; Esad Efendi, nr. 89; Yeni Cami, nr. 406), *Şerhu'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 33; Turhan Vâlide Sultan, nr. 141), *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Mahmud Paşa, nr. 212). 3. *el-Hâdî fî uşûlî'd-dîn*. Kelâma dair olan eserin bu adla (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2483) ve *Kitâbü'l-Hâdî* adıyla (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3169) kayıtlı yazma nüshaları mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Habbâzî, *el-Muğnî fî uşûlî'l-fıkh* (nşr. M. Mazhar Bekâ, Mekke 1403/1983, nâşirin girişi, s. 7-21; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 331; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, II, 668; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, I, 212; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim*, s. 47-48; Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Dimaşk 1367/1948, I, 505; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 189; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1022, 1749, 1750, 1826; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 419; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 151; Brockelmann, *GAL*, I, 476; *Suppl.*, I, 657; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 787; Zirikî, *el-A'lâm*, V, 63; Kehâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VII, 315; M. Mustafa el-Merâgî *el-Fethu'l-mübîn*, Beyrut 1393/1974, II, 79; Fahrettin Atar, "Abdülazîz el-Buhârî", *DİA*, I, 186.

MAHMUD RIDVANOĞLU

HABBE

(الحبة)

Eski bir ağırlık, uzunluk, hacim ve alan ölçüsü birimi.

Sözlükte "tahıl ve benzeri bitkilerin tane, tohum veya çekirdekleri" anlamına gelir. Büyük küçük her tür tahıla *hab* ve bir tanesine *habbe* denir. Bu iki kelime Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde bu anlamda sıkça geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "habb", "habbe" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "habb", "habbe" md.leri). Bazı âyetlerde bir şeyin küçük-lüğünü veya azlığını vurgulamak için kullanılan *habbe* (bk. el-En'âm 6/59; el-Enbiyâ 21/47; Lokmân 31/16) buğday, arpa, mercimek, pirinç, hardal ve üzüm gibi pek çok mahsulün ortak adıdır. Bir görüşe göre ise *habbe* ile yalnızca arpa ve buğday kastedilir. *Habbe* ayrıca "parça" anlamına da gelmektedir. "Habbetü fida" ve "habbetü zeheb" gibi ifadelerde ise (Makrîzî, *en-Nûkudü'l-İslâmiyye*, s. 14) "kütle birimi" anlamında kullanılmaktadır.

Bir ölçü birimi olarak *habbe*, "altın ve gümüş para anlamındaki dinar ve dirhemle ağırlık ölçü birimi olan dirhem ve miskalin askatı" olarak tanımlanabilir. Bu ağırlık ölçüsü altın, gümüş, elmas ve inci gibi kıymetli mücevherlerin tartılmasında ve eczacılıkta ilaç dozajlarının belirlenmesinde kullanılırdı. Bizanslılar buna *granum* (Lat.), İranlılar ise *dâne* derlerdi. Bilindiği üzere ölçmede esas alınacak birimin maddî bir etalonuna (numune) ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı karşılamak için metrik sisteme geçilmeden önce ölçü birimlerinin teşkilinde hardal, arpa, buğday, nohut ve keçi boynuzu gibi tarım ürünlerinin çekirdek ve tohumlarından faydalanılmıştır. Câhiliye Arapları'nın da *habbeyi* hem tartı hem hacim ölçüsü birimi olarak kullandıkları bilinmektedir. Belâzûrî'nin naklettiği bir rivayete göre Kureyş kabilesinin Câhiliye devrinde kullandığı ölçü birimlerinden arpa 1/60 dirhem tekabül etmekteydi; dirhem ve dinar arasındaki nisbet de 7/10 idi (*Fütûh*, s. 453), dolayısıyla 1 dinar 85,714 *habbe* ağırlığındaydı.

Hz. Peygamber, Hicaz'da kullanılan Bizans ve İran kaynaklı paraları ve ölçü birimlerini olduğu gibi bırakmış, fakat, "Ölçü (mikyâl) Medineliler'in ölçüsü, tartı (mîzan) ise Mekkeliler'in tartısıdır" (Ebû Dâvûd, "Büyü", 8; Nesâî, "Büyü", 54) diye-

rek zekât nisabı ve nafaka miktarları konusunda hububat ve meyvelerin takdirinde Medineliler'in hacim ölçü birimlerini, altın ve gümüşün takdirinde ise Mekkeliler'in ağırlık ölçü birimlerinin esas alınmasını istemiştir. Resûl-i Ekrem döneminde Mekke'de kullanılan dirhem 50,4 *habbe* (6 *dâne*) şeklindeki tesbitinin ilk olarak Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) ve Şâfiî fakihi Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc (ö. 306/918) tarafından kaydedildiği görülmektedir (İbnü'r-Rîf'a, s. 54-55; ayrıca bk. Huzâî, s. 608). Bu nisbetler fakihlerin çoğunluğu tarafından kabul edilirken Hanefîler'e göre 1 dirhem 70 *habbedir*. İbn Hazm ise yaptığı araştırmada, Mekke'de altın dinarın 82,3 mutlak arpa *habbesi* ve 1 dirhem 7/10 dinar olmasından hareketle 1 Mekke dirheminin 57,61 *habbe* olduğu sonucuna vardığını belirtir (*el-Muḥallâ*, V, 246). Karâfî, İbn Şâs'ın *el-Cevâhirü's-semîne* adlı eserinden naklen bu bilgiyi İbn Hanbel'e isnat ederken (*ez-Zâhire*, III, 10) Huzâî *el-Cevâhir*'de bilginin İbn Hanbel'in oğlu Abdullah'a dayandığını kaydeder (*Tahrîcü'd-delâli's-sem'iyye*, s. 608).

İslâm ağırlık ölçüsü sisteminin temelini dirhem ve miskal oluşturduğundan diğer bütün ölçülerin belirlenmesi bu iki birimin doğru şekilde tesbit edilmesine bağlıdır. İslâm hukukunda zekât, diyet, nafaka, hırsızlık suçunun teşekkülü için gerekli mal nisabı ve mehir gibi meselelerde getirilen ölçüler o gün teamülde bulunan bu birimlerle ifade edilmiştir. Şeriatın kararlaştırdığı ölçü ve tartıları eksiltmek ya da arttırmak suretiyle değiştirmenin câiz olmaması sebebiyle (İbnü'r-Rîf'a, s. 45) bu ölçü değerlerini sabit bir sisteme bağlamak icap etmekteydi. Bu bakımdan, "Bir farzın tamam olması bir başka şeye bağlıysa o şey de farzdır" kuralı gereğince âlimler, kendi dönemlerindeki teknik imkânlar çerçevesinde şer'î miktarları doğru biçimde tayin ve tesbit etmeye çalışmışlar; tahılların tohum ve çekirdeklerini esas birim olarak dirhem ve dinarı belirleme cihetine gitmişlerdir.

İslâm ülkelerinde yakın zamana kadar bir ölçü birimi olarak kullanımı süren *habbe*, asırlar boyunca hem farklı bölge ve zamanlarda ortaya çıkan muhtelif ölçü birimlerinin tesbitinde ve birbirlerine dönüştürülmesinde, hem de ihtilâf anında başvurulan standart birim olarak kabul görmüştür. Ancak ismi değişmese de ifade ettiği anlam ve değer yer yer farklı olabilmektedir; yani bir bölgede bir tür tahıla